

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXI. KÖTET. 1925. SZEPT.—OKT. 7—8. SZÁM.

Néhány megjegyzés a székely írásról.

Megvallom, hogy egészen a legújabb időkig az ú. n. székely rovásírást afféle középkori koholmánynak tartottam, koholmánynak, amellyel a magyarság kereszténység-előtti közmíveltsége kapcsán komolyabban foglalkozni nem érdemes. NÉMETH GYULÁnak „A régi magyar írás eredete” c. értekezése (megjelent a Nyelvtud. Közlemények XLV. kötete 21—44. lapján 1917-ben) volt az a dolgozat,¹ amely végleg meggyőzött felfogásom helytelenségéről, s aligha tévedek, mikor azt vallom, hogy a kitünő iskolázottsággal megírt dolgozat nemcsak engem tett Saulusból Paulussá, hanem más tamáskodó magyarokat is.

NÉMETH GYULA értekezése, amely szép szavakkal adózik NAGY GÉZA, valamint MUNKÁCSI BERNÁT hasonló tárgyú dolgozatainak (vö. NAGY GÉZA: A székely írás eredete: Ethnographia VI, 269—276. — MUNKÁCSI BERNHARD: Zum Problem der Székler Runenschrift: KSz. XIV, 225—391), részben az ő nyomdokukon, részben pedig a saját vizsgálódása alapján ezt a két tételt állapítja meg:

a) A székely írás a köktörök írásnak minden jellemző sajátosságát részint egészben, részint kétségtelen nyomokban megőrizte;

b) A székely írás jegyeinek nagy része a köktörök, még pedig a jenísszeji köktörök ábécéből való.

A köktörök feliratokról Európa a XVIII. század elején értesült, megfejtésük azonban csak 1893-ban sikerült THOMSEN VILMOS dán tudósnek. E kétségtelen tények miatt tehát ki van zárva, hogy a székely írás középkori koholmány lehetne.

A székely írás jegyeinek nagy része, mint fentebb említettem, a jenísszeji köktörök ábécéből való. Van azonban más ábécéből való betű is benne. Eddig kétféle ábécéből való betűket mutattak ki. Az egyik ábécé a görög, ebből való a székely $\Theta = f$ és $\chi = h$, a másik a glagolita, ebből való volna a székely $\text{ǰ} = e$ és $\text{ǰ} = o$.

Azt, hogy a székely írás jegyei közt görög eredetűek is

¹ NÉMETH GYULA dolgozatában régi magyar írásról beszél. Én, minthogy emlékeink ez ábécé ismeretét világosan csakis a székelyeknek tulajdonítják, helyesebbnek tartom csak székely írásról beszélni. Nem tagadom azonban, hogy lényegében ilyenféle írása lehetett a régi magyaroknak is, aminthogy ilyen köktörök ábécére visszamenő írása volt a XIII. sz. végén a kúnoknak is, l. NÉMETH Gy.: NyK. XLV, 24.

vannak, tudtuk NÉMETH GYULA dolgozata megjelenté előtt is (l. NAGY G. és MUNKÁCSI B. fentebb idézett értekezéseit). Hogy azonban e jegyek közt a glagolita ábécéből valók is vannak, azt NÉMETH GYULA értekezésének megjelenté előtt szélesebb körökben annál kevésbé tudhatták, mert hiszen éppen a szóbanforgó székely $\check{\text{Z}} = e$ -t és $\text{D} = o$ -t a kutatók addig a gör. ϵ -ből, illetőleg o (δ μικρόν)-ből származtatták (l. MUNKÁCSI: KSz. XVI, 229). NÉMETH GYULA azonban a két székely jegyet a glagolita ábécéből valónak tartja s az egyeztetésnél hivatkozik HÓDOLY LÁSZLÓNAK „A székely vagy régi magyar írás eredete. Pozsony [1884]“ c. dolgozatára, amelyben úgy látszik hasonló egyeztetés már található.

NÉMETH GYULA értekezésének e jól átgondolt megállapítása engem megjelenésekor is, azóta is sokat foglalkoztatott. Hogyan, mikor és hol kerülhetett a székely írásba e két glagolita betű? A glagolita írás IX—X. századi, majd az Adria-menti horvátok közt mai napig való használata történetét, emlékeit elég jól ismerjük. E történetben azonban nem ismerek egyetlen egy olyan mozzanatot sem, amely akárcsak távolról is útmutatást adhatna arra nézve, hol, mikor és mikép kerülhetett a székely írásba a két glagolita betű. Pedig, hogy a székely $\check{\text{Z}}$ ($= e$) és glagolita Z vagy Z ($= e$), úgyszintén a székely D ($= o$) és a glagolita D ($= o$) lényegileg egyező, azt igenis vallom. Lényegileg mondom, mert hiszen teljesen fedni nem fedik egymást, de ennek egyik, valószínűleg főoka, hogy a székely betűk előttünk ismert legrégibb alakjai is 600—650 évvel későbbi feljegyzések az összehasonlított glagolita társaiknál. A hasonlóság, az egyezés megkapóbb volna, ha az ó-egyházi szláv glagolita betűkkel egyidőben feljegyzett székely betűink volnának. Az alaki hasonlóságon kívül a lényegben való egyezés a következő két pontba foglalható:

a) A glagolita betűk is jobbról balra néznek, tehát olyan írás emlékeinek látszanak, amilyen a székely írás is, jobbról balra haladó.

b) A székely betűk is, miként a glagolita betűk, gömbölyű ductusúak. S itt a gömbölyűség, s nem az a lényeges, át van-e vágva a székely $\check{\text{Z}}$ mindkét helyen és a glagolita Z vagy Z (l. CONEV, Istorija na belg. jeziki. Sofija 1919: 166) csak egy helyen, vagy van-e hurka a székely D jegynek, mert hiszen a glagolita D jegynek van.

A glagolita írás ugyanis kezdetben egy-két századon át gömbölyű, ott azonban, ahol a X. sz.-tól a mai napig megszakítás nélküli használata van: az Adria-menti horvátoknál, Isztriától Fiumén, a Quarnero szigetein át Curzoláig, a XII—XIII. sz. határától a gömbölyű ductusból lassan-lassan a szögletes ductusba fejlődik, az eredeti glag. Z , Z és D jegyekből Z és D fejlődik (l. JAGIĆ V., Glagolitica. Würdi-

gung neuentdeckter Fragmente: Denkschriften der Ak. der Wiss. Wien XXXVIII:II, 33 s köv. lapokon).

A kifejtettekből persze az is következik, hogy ha a székely betűk közvetlenül a glagolita betűk átvételei, az átvétel csakis a gömbölyű ductusúból való lehet s ez biztosítaná az átvétel korai, IX., X. századi voltát.

És mindennek ellenére sem tudok olyan mozzanatot, amely a közvetlen átvételre akárcsak távolról is útmutatást adhatna.

Most, hogy a Magyar Nyelv 1925. január-áprilisi számában LIGETI LAJOSnak „A magyar rovásírás egy ismeretlen betűje“ c. értékes dolgozata megjelent (50—52), a fent tárgyalt két székely betű eredetével s a vele kapcsolatos kérdésekkel újból foglalkozni kezdtem. Ebből támadt az alábbi pár gondolat.

* * *

A glagolita írás kétségtelenül régibb, mint a cirillica írás, tehát mint az az írás, amellyel a görög szertartású szláv népek: oroszok, bolgárok, szerbek írnak. Az is kétségtelen, hogy ezt a régibb, tehát a glagolita írást KONSZTANTIN filozófus, szerzetesi néven CYRILL közvetlen Nagy-Moráviába való jövedele előtt állította össze. RASZTISZLÁV nagymoráviai fejedelem ugyanis 860 vagy 861-ben szláv nyelven értő tértítőket kért MIHÁLY bizánci császártól. A császár két testvért, KONSZTANTINT és METHÓDOT küldte, akik szalonikii görögök voltak, akik azonban jól beszéltek szlávul. Kétségtelen, hogy feladatuk nemcsak egyházi, hanem politikai is volt. Elfogadott nézet, hogy a testvérpár 862-ben jelent meg Nagy-Moráviában (l. Magyar Honfogl. Kútfői 353. A küldöttségre l. JAGÍC, Zur Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache² 9). Nagy-Moráviába szláv könyvekkel jöttek. Ez egyházi szláv könyvek, így az evangélium, a zsol-tárkönyv, szentek élete azokkal a betűkkel voltak írva, amelyeket KONSZTANTIN Nagy-Moráviába való elutazása előtt állított egybe, tehát a glagolita betűkkel. Ez egyházi könyvek közül több X., XI. századi másolatban reánk is maradt.

KONSZTANTIN 869-ben Rómában, METHÓD 885-ben Nagy-Moráviában halt meg. Tanítványaikat Nagy-Moráviából még a magyar honfoglalás előtt WICHING és hívei kikergették (l. JAGÍC i. m. 93 s köv. l.). E tanítványok könyvekkel részint a macedón-bolgárokhoz, részint pedig az Ádria-menti horvátokhoz menekültek, ez azonban nem zárja ki azt, hogy a szláv nyelvű rítus és a glagolita írás Nagy-Moráviában és Pannóniában egy darab ideig még ne tengődhetett volna (vö. a Kijevi Levelek és a Prágai Töredékek nyelvemlékek vallomását). Az Ádria-menti horvátoknál azonban a glagolita írás a X. sz.-tól fogva tovább élt, fejlődött s itt megszakítás

nélküli használata a mai napig kimutatható (l. erre a többek közt JAGIĆ, *Glagolitica. Würdigung neuentdeckter Fragmente c. fentebb idézett művét és VONDRÁK, Altkirch. Grammatik*² 54). A Frangepánok, akik Modrus-Fiume megye területének urai voltak, nem egy horvát nyelvű oklevelet állítottak ki a glagolita írással.

Másutt azonban a glagolita írást elnyomta a ma cirillica néven ismert írás, még pedig már a X. sz. elején. SYMEON bolgár cár († 917) udvara a X. sz.-ban cirillicával írt, s egészen kétségtelen, hogy a nyugati bolgár birodalomban is, a X. sz. második felében a hivatalos betűtípus a cirillica volt. SÁMUEL cárnak 993-ból datált síremlékkő felirata, amelyet a Prespa tó partján Macedóniában fekvő German nevű falu templomában találtak, cirillicával van írva (l. erről: JIREČEK és JAGIĆ: *Die cyrillische Inschrift vom Jahre 993: Archiv für slav. Phil.* XXI, 543—557).

Az oroszok is, akik 988-ban lesznek keresztényekké, a cirillica írást veszik át. Arra, hogy a glagolita írás használatának az oroszoknál a X. vagy a XI. sz.-ban valami nagyobbserű nyomai volnának (l. VONDRÁK, *Altkirch. Grammatik*² 53), alig vannak adatok.

A fiatalabb, a IX., X. sz. határán keletkezett cirillica jegyeinek eredetéről semmi kétség sincsen. Csaknem valamennyi jegye az ugyanazon korbéli görög majuscula jegy mása. Az a pár betű pedig, amely a görög majusculákból nem származtatható, velük nem azonosítható, a régibb glagolita írásból van átvéve, vagy a cirillica betűkhöz formálva (l. ISAAC TAYLOR, *Ueber den Ursprung des glagolitischen Alphabetes: Arch. V, 191—192.* — W. VONDRÁK, *Altkirchenslav. Grammatik*² Berlin 1912 64—66. — A. LESKIEN, *Grammatik der albulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache. Heidelberg 1909. XXXVII. l.* — V. JAGIĆ, *Grafika u. slavjan: Enciklopedija slavjanskoj filologiji. Szt. Peterburg. 1911).*

Nem ily egységes a felfogás a glagolita írás eredetéről. Itt két nézet küzd egymással. Az egyik nézet szerint a glagolita írás minden jegye görög eredetű, még pedig a IX. sz.-i folyóírású görög minuscula mása. LESKIEN erre nézve ezt írja: „Das ganze System der glagolitischen Schrift und ihre Übereinstimmungen mit der kyrillischen macht es an sich wahrscheinlich, dass beide Alphabeten den gleichen Ursprung haben. Das kann nur heissen, dass auch das glagolitische aus der griechischen Schrift stammt. . . . Wenn man den Ductus der griechischen Minuskel der zweiten Hälfte des 9. und des 10. Jahrh. mit der glagolitischen Schrift vergleicht, kann bei den meisten glagolitischen Buchstaben an ihrer Identität mit den entsprechenden griechischen Minuskelformen gar kein Zweifel sein. . . . Die Frage, woher die glagolitischen Buchstaben stammen, die nicht

unmittelbar aus griechischen Zeichen ableitbar sind, kann daher auch hier nicht weiter verfolgt werden. Meine Ansicht ist, dass sie ebenfalls aus Zeichen der griechischen Minuskel kombiniert und stilisiert sind“ (i. m. XXXVII—XXXVIII. lp. és LESKIEN A., Zur glagolitischen Schrift: Arch. XXVII, 161).

A másik nézet azt mondja, hogy a glagolita írás legtöbb betűje a IX. századi görög minuscula mása, vannak azonban egyes betűk, amelyek idegen: keleti ábécékből vannak átvéve. E nézetet legelőször ŠAFÁRIK PÁL JÓZSEF fejtette ki „Ueber den Ursprung und die Heimat des Glagolismus. Prag 1858“ c. dolgozatában, újabb időben pedig VONDRÁK VENCEL bizonyította részletesen „Zur Frage nach der Herkunft des glagolitischen Alphabets“ c. értekezésében (l. Archiv für slav. Phil. XVIII. és XIX. köt.), majd „Altkirchenslavische Grammatik.“ Berlin 1912“ c. műve 49—64. lapjain. VONDRÁK szerint kétségtelen, hogy a glag. ѡ (= magy. s) héber vagy szamaritánus eredetű, a glag. ѣ (= magy. k) zsidó eredetű, s minden valószínűség a mellett szól, hogy a glag. ѣ, ѣ (= e) szamaritánus, s ugyanilyen eredetű a glag. ѡ (= o), l. Arch. XVIII, 553—556, XIX, 172, Altkirch. Gram.² 60—64.

ŠAFÁRIK-VONDRÁK elméletét a KONSZTANTIN (CYRILL)-legenda is támogatja (kiadta MIKLOSICH és DÜMLER, a bécsi Akadémia Denkschr. XIX. kötetében, magyar vonatkozásait l. a Magy. Honf. Kútfői 352—353). KONSZTANTIN, aki a glagolita írás betűit egybeállította, nagytudományú, több nyelvet beszélő férfi volt. Hogy kiváló politikai érzéke is volt; bizonyítja az, hogy ura moráviai kiküldetése előtt is felhasználta hasonló céllal. Így járt küldetésben KONSZTANTIN a kazároknál is, megfordult a szaracénok közt, s tudjuk, hogy ez útja alkalmával „neki estek az ugrok, farkasmódra üvöltvén és meg akarták ölni“ (MHK. 353). Kétségtelenül hiteles a legendának az az értesítése is, hogy KONSZTANTIN zsidóul is, szamaritánusul is tudott s értette írásukat is.

VONDRÁK a maga elméletét fenntartotta JAGIĆ-szal szemben is. JAGIĆ ugyanis a TAYLOR-LESKIEN-féle elmélet híve; szerinte is a glagolita írás minden jegye levezethető a IX. sz.-i görög minuscula írásból, tehát a glag. ѡ (= s) és ѣ, ѣ (= e) is, még pedig gör. σ-ből, illetőleg ε-ből. E két betűnél azonban annyit megenged JAGIĆ, hogy aki őket alakította a megfelelő görögökből, ismerhette a héber-szamaritánus šin és he betűket s így ezek is hathattak a glag. betűk alakjaira (vö. JAGIĆ, Grafika u. Slavjan 104: ѣ u. ѡ . . . . дѣйстви-тельно составились не безъ влияния образцовъ восточныхъ).

Részletesebben kellett kifejtenem a glagolita írás eredetére vonatkozó elméleteket, még pedig azért, mert a két-féle elméletben azoknak a betűknek is fontos szavazata van,

amelyekből NÉMETH GYULA a székely írás X és O betűit származtatja. Azt gondolom, a magyar kutatóra nem lehet közömbös, vajjon a glag. Z , Z és Z görög eredetű-e vagy pedig a IX. században Cherson—Kercs: Krim vidékén használt, ismert keleti: szamaritánus-héber ábécékből való-e. S nekem az a meggyőződés, hogy VONDRÁK elméletének van egy megcáfolhatatlan erőssége, olyan erőssége, amelyre se LESKIEN, se JAGIĆ nem is reflektált. A glagolita írás betűi közül több, így az Z , Z és Z , *jobbról-balra* néz. Ezt a görög írásból levezetni nem lehet. A görögök már a Kr. e. V. században a balról jobbfelé haladó írásra tértek át. Ez erősségét VONDRÁK kifejezetten hangsúlyozza is, mondván: „Die nach links blickenden Zeichen des glag. Alphabets sind eine Tatsache, die meines Erachtens nicht genug gewürdigt wird“ (Altkirchsl. Gram.² 60). S ugyanezt kell mondanunk a székely X és O jegyekről; ezek is, mint már említettem, jobbról balfelé néznek s ilyen jobbról balra haladó írás emlékei. S ezért elfogadhatatlan az, hogy a székely betűk egyike is görög eredetű lehessen (l. NAGY GÉZA: Ethn. VI, 276; MUNKÁCSI B.: KSz. XIV, 229. N. szerint X fordított görög ϵ -ből).

Nézetem szerint azonban a székely betűk nem származhatnak a glagolita betűkből, mert — mint fentebb kifejtettem — a glagolita írás történetében, fejlődésében nincs olyan történeti kapcsolat, amely a székely átvételt akárcsak távolról is velünk megértethetné. Érthető azonban a két székely betű, ha feltesszük, hogy mind a glag. Z , Z és Z , mind pedig a székely X és O *egy közös forrásra megy vissza*.

Azt, hogy a székely írás egyszer reformon ment keresztül, bizonyítja az a körülmény, hogy benne a köktürkre visszamenő jegyeken kívül görög eredetű betűk is vannak. Ezek a görög eredetű jegyek a székely betűsorba a pontusi görögöktől kerülhettek (l. NAGY G.: Ethn. VI, 276), szerintem nem később a IX., X. századnál.¹ E IX., X. századi reformba szépen kapcsolódnék bele a székely X és O , amelyek a Pontus vidékén használt héber-szamaritánus betűsorból kerülhettek (a betűformákra l. VONDRÁK: Arch. f. slav. Phil. XVIII, 555, XIX, 171). A székely betűsorban más ilyen zsidó-szamaritánus eredetű jegy is lehet. Így pl. a székely Y (= *zs*) származtatható a zsidó *š*nből, szamaritánus *š*anból, melynek alakja Y , W (l. VONDRÁK: Arch. XVIII, 553) is.

A Pontus vidékén tehát a székely rovásírás reformon mehetett keresztül. A reform abban állt, hogy a székely rovásírásba az itt használt görög, valamint héber-szamaritánus betűsorból néhány betűt átvettek. S ezt a megállapítást mintha a

¹ MUNKÁCSI, akinek a székely írásról az a nézete, hogy az eredetileg a kúnok írása, azt igyekszik bizonyítani, hogy e kún írásba a görög hittértöktől kerültek bele a görög betűk a XIII. század elején s a székelyek már ezekkel a betűkkel ellátott írást vettek át (l. KSz. XIV, 239).

magyar nyelv hangtörténete is támogatná. A gör. χ , melynek pontusi alakja χ , a görögben az *a*, *o*, *u* hangok és a mássalhangzók előtt veláris zöngétlen spiráns *s* úgy hangzik, mint a ném. *ch* ezekben: *Bach*, *Buch*, *Kuchen* (l. PECZ: A görög nyelv dialectusai: EPhK. 31:342). Minthogy pedig a székely rovásírásban a görögből vett χ a magyar *h* hangjele, ez csak úgy lehetséges, ha az átvétel idején a magy. *h* még *ch* hang volt. A magyar nyelvtörténetből tudjuk, hogy a mai magy. *h* eredetibb *ch*-ből fejlődött (l. GOMBOCZ, Magyar történelmi nyelvtan. Egyetemi előadások. III. rész 1. § 3. old. és 58. § 68. old.), s hogy ilyen *ch* a honfoglaláskor s még később is a XII. sz.-ban is ejtett magyar hang volt.

Hasonló vallomás látszik rejleni a székely Ψ jegyben, amely a székely írásban a *zs* hang jele. E székely jegy a zsidó Ψ *šn*ből, vagy a samaritánus Ψ *šan*ből származik s kezdetben a magyar *s* hangjele kellett hogy legyen. Tudjuk mármost jól, hogy a magy. *zs* sok esetben régebbi magy. *s*-ből zöngésült (l. GOMBOCZ fentidézett előadásai 63. § 73. old.).

E két magyar hangtörténelmi tanulság tehát szintén alkalmas támogatni azt a feltevést, hogy a székely rovásírás reformon a Pontus vidékén, a IX. századnál nem későbbben mehetett keresztül.

Hogy a tárgyalt betűk eredetének kérdése csakugyan úgy áll-e, ahogy kifejtettem, annak eldöntését másokra, nálamnál hivatottabbakra bízom. Azt az egyet bizton állítom, hogy a székely χ és Ψ betűk a glagolita írásból átvettek nem lehetnek. Lehetnek azonban a glagolita Ψ , Ψ és Ψ betűkkel közös forrásból valók, innen hasonlóságuk. Ebből a közös forrásból való a székely Ψ is. — Az a kor, amikor a székely betűsor reformon mehetett keresztül, a IX. sz.-nál nem későbbi. Ezt a *ch* > *h*, *s* > *zs* hangok története is bizonyítani látszik. S ha mindez így van, akkor talán mégis lehet arra gondolni, hogy a székely betűsor a magyarokhoz csatlakozott kazár: kabar törzs betűsora (így MÜLLER KONRÁD: KSz. XIV, 14—16), mely esetben a székelyek talán mégis a kabarok utódjai.

MELICH JÁNOS.

A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái.¹

(Folytatás.)

B) A nyomatékos mondathanglejtés.

34. A nyomatékos mondat hanglejtése változatosabb, mint a nyomatékktalané. A nyomatékktalan mondat hanglejtését a szólamoknak mint értelmi egységeknek hangmenetei határozzák

¹ Vö. MNy. XXI, 1.